

BİR ÖZGÜRLEŞME TRAJEDİSİ:
KUYUCAKLI YUSUF'TA VAROLUŞ ÇABASI, EYLEME
GÜCÜ VE İKTİDAR

A TRAGEDY OF LIBERATION:
CONATUS, POTENTIA AGENDI AND POTESTAS IN KUYUCAKLI
YUSUF

Ferhat UZUNKAYA

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan
Üniversitesi, İnsani Bilimler ve
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ardahan,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-6100-0010

E-mail: ferhatuzunkaya@ardahan.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 21.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 24.05.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Uzunkaya, Ferhat (2025). "Bir
Özgürleşme Trajedisi: Kuyucaklı
Yusufta Varoluş Çabası, Eyleme
Gücü ve İktidar", Yeni Türk
Edebiyatı Araştırmaları. 17/33,
193-212.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.596>

Öz

Çalışmada Baruch Spinoza'nın felsefesindeki conatus, potentia agendi ve potestas kavramlarını merkeze alarak Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanı incelenecektir. Roman, Yusuf'un varoluş çabasının katı hiyerarşik düzen içinde nasıl baskılandığı konusu üzerine kurulur. Spinoza; varlık, etik ve özgürlük anlayışının temel kavramlarından biri olan conatus'u (varoluş çabası), her varlığın kendi varlığını sürdürme çabası olarak tanımlar. İnsanın duygularını (affectus) conatus bağlamında açıklayan Spinoza'ya göre insanın kendi varlığını sürdürme çabası, yaşadığı haz ve acı duygularıyla doğrudan ilişkilidir. Haz (laetitia), insanın etkinlik kapasitesini arttıran olumlu bir etkilenimken acı ya da hüznün (tristitia), aynı kapasitede bir azalmaya işaret eder. Bu duygulanımlar, varlığın kendini sürdürme gücü olan conatus ile doğrudan ilişkilidir.

Yusuf'un conatus'u, yani kendi varlığını sürdürme ve güçlendirme yönündeki içsel çabası, Muazzez'e duyduğu aşk arzusuyla biçimlenir. Ancak bu yönelim, taşa düzeninde otoriteyi temsil eden figürlerin oluşturduğu potestas (iktidar) yapısıyla sürekli çatışma hâlinindedir. Yargı, bürokrasi, güvenlik ve yerel eşraf gibi iktidar alanlarının temsilcileri, Yusuf'un varoluş çabasına engel olur. Özellikle sevdiği insanın ve babasının ölümü Yusuf'un etkinliğini zayıflatan yoğun bir hüznün hâli üretir. Böylece başlangıçta haz ile beslenen Yusuf'un conatus'u, potestas tarafından giderek çözülen bir varoluşsal süreçte evrilir.

Çalışmada Yusuf'un özgürlüğünü koruma mücadelesi, onun kendi doğasına uygun bir şekilde hareket etme kapasitesi ve bu kapasitenin artışıyla özgürleşmesini ifade eden eyleme kudreti (potentia agendi), ortaya konmuştur. Ayrıca toplumsal yapının kurumsal ve otoriter güçlerini temsil eden, bireylerin eyleme kudretini kısıtlayan dışsal bir otorite olan potestas (otorite) karşısında uğradığı trajik kırılma analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Baruch Spinoza, varoluş çabası, eyleme gücü, iktidar.

Abstract

In this study, Sabahattin Ali's novel Kuyucaklı Yusuf will be analysed by focusing on the concepts of conatus, potentia agendi and potestas in Baruch Spinoza's philosophy. The novel is based on how Yusuf's struggle for existence is suppressed within a strict hierarchical order. Spinoza defines conatus (striving for existence), one of the basic concepts of his understanding of existence, ethics and freedom, as the effort of every being to maintain its own existence. According to Spinoza, who explains human emotions (affectus) in the context of conatus, the human endeavour to sustain its own existence is directly related to the feelings of pleasure and pain. While pleasure (laetitia) is a positive affect that increases the capacity of human activity, pain or sadness (tristitia) indicates a decrease in the same capacity. These affections are directly related to conatus, the power of the being to sustain itself.

Yusuf's conatus, that is, his inner endeavour to sustain and strengthen his own existence, is shaped by his desire for love for Muazzez. However, this orientation is in constant conflict with the potestas (power) structure formed by the figures representing authority in the provincial order. Representatives of the spheres of power such as the judiciary, bureaucracy, security and local notables hinder Yusuf's endeavour for existence. Especially the death of his beloved and his father produces a state of intense sadness that weakens Yusuf's effectiveness. Thus, Yusuf's conatus, initially fuelled by pleasure, evolves into an existential process that is gradually dissolved by potestas.

In the study, Yusuf's struggle to protect his freedom, his capacity to act in accordance with his own nature and his power of action (potentia agendi), which expresses his liberation with the increase of this capacity, are revealed. In addition, the tragic break he suffered in the face of potestas (authority), an external authority that represents the institutional and authoritarian powers of the social structure and restricts the power of individuals to act, is analysed.

Keywords: Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Baruch Spinoza, conatus, potentia agendi, potestas.

Extended Summary

In this article, Sabahattin Ali's novel *Kuyucaklı Yusuf* is analyzed within the framework of the concepts of *conatus*, *potentia agendi* and *potestas* based on Baruch Spinoza's philosophy. While the novel deals with the conflict between the individual's struggle for existence and social domination, in a Spinozian context, it reveals how the individual's struggle for self-realization is thwarted and how this turns into a tragedy.

Spinoza defines *conatus* as the tendency of every being to maintain and develop its own existence. For human beings, this is also an effort to preserve their freedom, to attain happiness and to live a life in accordance with their nature. The freedom of the individual is possible only if he or she can act in accordance with his or her own nature. However, when human beings are restricted by social structures and authorities, they lose this freedom and become passive.

The life of Yusuf, the protagonist of the novel, is a *conatus* struggle in the Spinozian sense. Having made a traumatic start with the murder of his parents in front of his eyes at a young age, Yusuf is adopted by District Governor Salahattin Bey with the instinct to survive and sustain his own existence. However, in this new family, he enters into a power struggle at an early age with the unloving and manipulative behavior of his stepmother Şahinde Hanım.

Yusuf's greatest desire is shaped by his love for Muazzez. According to Spinoza, pleasure (*laetitia*) is an emotion that increases the individual's power of action, so Yusuf's love for Muazzez is an element that strengthens his *conatus*. However, this desire of Yusuf is suppressed by the representatives of *potestas* (authority) such as Hilmi Bey, Şakir, Hacı Etem, Lawyer Hami Bey, District Governor İzzet Bey and Gendarmerie Commander Kadri Bey, who are powerful figures of the social structure. Yusuf's capacity to act in accordance with his own nature, i.e. his *potentia agendi*, is restricted by these social power centers.

One of the tragic turning points in Yusuf's life is the death of Mr. Salahattin, the District Governor. The loss of Mr. Salahattin deprives Yusuf of a supportive figure and causes him to struggle alone against social pressure. In this process, Yusuf's sense of sadness (*tristitia*) weakens his power of action in the Spinozian sense and renders him passive. However, his desire to protect Muazzez makes Yusuf act again. Resisting Şakir's efforts to get Muazzez, Yusuf kidnaps Muazzez and marries her. This action represents a moment when his *potentia agendi* rises.

However, Yusuf's action is seen as a threat to the social order and is punished by those in power. The new District Governor İzzet Bey dismisses Yusuf from his position as a midshipman and appoints him as a cavalry collector in the provinces. In this process, Yusuf is constantly traveling around the villages

while Muazzez is left alone with her mother Şahinde Hanım. Due to Şahinde's pressures and economic difficulties, Muazzez begins to enter Hilmi Bey's house and gradually becomes part of a corrupt environment. As Yusuf's power against the potestas gradually diminishes, Muazzez becomes an object of social domination.

The climax of the novel is Yusuf's outburst against the social order. Seeing that Muazzez has been included in the luncheonette with the pressure of Şakir and District Governor İzzet Bey and that her honor has been trampled upon, Yusuf, in the Spinozist sense, raises his potentia agendi to the highest point and experiences an explosion of violence. He enters the house and attacks Şakir and the District Governor, gunshots are fired, and Muazzez is eventually shot in this conflict. Yusuf's rebellion against the social order leads him to a point of no return. The loss of the woman he loves completely weakens his conatus and shows that Yusuf's struggle for individual existence ends in failure.

Eventually, after Muazzez's death, Yusuf goes up the mountain as a rebellion against the social order. However, rather than being an act of liberation, this escape is a reflex action that shows that the struggle for existence has been defeated and Yusuf is desperately trying to survive.

In conclusion, this evaluation of Kuyucaklı Yusuf on the axis of conatus, potentia agendi and potestas defines Yusuf's story not only as a critique of a specific historical period but also as a dramatic narrative of universal freedom and power relations. Yusuf's inherent struggle for survival is underpinned by his power to act. Yusuf's real power is his power of action. This power is strengthened by love and desire. Kuyucaklı Yusuf is a novel that tells how power takes away the power of individuals to do and subjugates them, the sadness brought by death, the struggle for self-realization and the determining effects of social conditions on individuals. In this respect, the novel, which centers on the conflict between the struggle for existence, the power of action and power relations, is one of the most original examples in Turkish literature.

Giriş

17. yüzyıl felsefesinin en önemli düşünürlerinden olan Baruch Spinoza'nın varlık, etik ve özgürlük anlayışının temel nüvelerinden biri olan *conatus* kavramı, insanın ve genel olarak varlıkların özünü ve doğasını açıklamada merkezî bir rol oynar. Spinoza'nın düşüncesinde conatus, her varlığın yaşamını sürdürme ve geliştirme yönündeki doğal eğilimleri ifade eder. "Her şey varlığında direnmeye meyler. Her şey çaba gösterir. Latince de çaba göstermek 'conor'dur, çaba veya eğilim ise de 'connatus'" (Deleuze, Spinoza Üstüne On Bir Ders 181-182) olarak tanımlanır. Spinoza, *Ethica* adlı eserinde canlı-cansız tüm varlıkların en temel özelliğini conatus kavramıyla açıklar. Ona göre "her şey, kendi varlığında var olmaya gayret eder" (Spinoza 138). Bu içsel çaba, varlığın kendi özünü

koruma ve geliştirme eğilimidir. Bu ilke, tüm varlıkların (insan, hayvan, bitki ve hatta cansız varlıkların) kendi varlıklarını koruma yönündeki doğal bir içgüdüye sahip oluşunun ifadesidir.

Spinoza'nın düşüncesinde "tüm varoluşumuzun itici gücü; bizi hayatta kalmaya ve var olma gücümüzü artırmaya sevk eden güç olan conatus" (Lenoir 97) metafiziksel bir zorunluluktur. Dolayısıyla her varlık, dış etkenli bir faktör tarafından yok edilmedikçe kendi devamlılığını sürdürmeye çalışır. Böylece conatus, her canlının ontolojik olarak var kalma ve kendi doğasını gerçekleştirme itkisini ifade eder. İnsanda conatus, yaşama isteği ve duygusal-tepkiyel itkiler biçiminde tezahür eder. Bireyin bütün eylemlerinin temelinde de kendi varlığını sürdürme arzusu yatar.

Ontolojik açıdan Spinoza'ya göre conatus, varlığın özünden kaynaklanır (Balanuye 140). Yani bir varlığın özünü anlamak, o bireyin varoluş çabasını anlamakla mümkündür. Etik açıdan ise conatus, insanın hayatta kalma içgüdüsünün ötesinde, mutluluğa ve özgürlüğe yönelme çabasıdır. Spinoza, insanın doğasına uygun yaşadığında ve akıl yoluyla hareket ettiğinde conatus'unu en iyi şekilde gerçekleştirdiğini savunur (Balanuye 73). Akıl dışı tutkular ve dışsal etkilere bağımlı olmak ise insanın kendi conatus'unu zayıflatır ve onu edilgen bir varlık hâline getirir.

Spinoza, conatus'un insan özelindeki tezahürünü arzu olarak tanımlar. "Arzu, evren içerisinde var olan her şeyin var kalma çabasının tetikleyicisidir" (Aksünger ve Albayrak 23). İnsani doğası gereği varlığını sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda kendi iyiliğini artırmaya ve daha mükemmel olmaya çalışır. Bu çaba, insanın duyguları ve tutkularıyla şekillenir (Balanuye 158). Spinoza'ya göre gerçek özgürlük, conatus'un akıl yoluyla gerçekleşmesidir. "İnsan, varlıklarının ancak eylemlerinin nedenleri hakkında upuygun ve doğru bir fikre sahip oldukları ölçüde özgürleştiklerini savunur" (Cevizci 482). Dolayısıyla akıl, kişinin gerçek özgürlüğünün bir yansıması olarak görülmektedir.

Spinoza, ahlaki dışsal kurallara değil; insan doğasına dayandırır. İnsan, en yüksek iyiye ancak kendi doğasını anlayarak ulaşabilir. Spinoza, insanların olumlu ve olumsuz duygularını conatus bağlamında analiz eder. Sevgi, neşe ve özgüven gibi olumlu duygular conatus'u güçlendirirken korku, hüzn ve nefret gibi olumsuz duygular conatus'u zayıflatır (Spinoza, *Ethica* 129-196).

Spinoza, güç kavramını açıklarken bireyin ya da doğanın, içkin gücünü ifade eden *potentia*; kurumsal ve dışsal bir etkiyi ifade etmek içinse *potestas* terimlerini kullanır (Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme* 29). *Potentia*; bir varlığın özüne içkin olan, onun doğasından kaynaklanan etkin güç veya eyleme kudretidir. Bu güç, devredilemez ve doğrudan doğruya o bireyin varlığının bir ifadesidir. Başka bir deyişle *potentia*, bir kişinin veya şeyin "yapabilme kudreti", kendi doğasını ortaya koyma kapasitesidir. Spinoza'nın ifadesiyle "bir bireyin özüne

ait, başkasına devredilemeyen güç"tür (Spinoza, *Ethica* 251). Potestas ise bir otorite ilişkisini, başkaları üzerinde kullanılan yaptırım gücünü ifade eder. Potestas; ancak bir başkasına egemen olma ve boyun eğdirme ilişkisi içinde var olabilir, yani bir referansa muhtaçtır. Birinin üzerinde güç uygulama ya da birine boyun eğme biçiminde ortaya çıkar (Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme* 27). Bu yönüyle potestas, toplumsal veya politik düzlemdeki hiyerarşik gücü, yasa koyucu otoriteyi ya da zorlayıcı kudreti temsil eder. Spinoza'nın siyaset felsefesinde bireyler, doğa durumunda tümüyle kendi *potentia*'ları ölçüsünde eylemde bulunma hakkına sahiptir; ancak bir devlet ya da otorite altında yaşarken, rızalarıyla haklarının bir kısmını başkalarının potestas'ı altına bırakırlar (Balanuye 251). Bir kişinin kendini bir başkasının potestas'ı altına sokması, kişinin otoriteyle itaat ilişkisine girmesi anlamına gelir.

Potentia bir bireyin içsel etkin gücü ve eylem kapasitesi iken, potestas insanlar arası ilişkide belirten tahakküm gücünü ve otoriter yaptırımı imler. Bu kavramlar Spinoza'nın felsefesinde etik ve politik boyutlarıyla birbirine bağlıdır. Bireyin erdemi ve özgürlüğü, onun potentia'sını -akıl kılavuzluğundan eylem kapasitesini- ne ölçüde gerçekleştirebildiğiyle alakalıdır. Spinoza, erdem (virtus) kavramını da bu bağlamda güç ile özdeşleştirir. Bir taraftan bir insanın erdemi, kendi doğasına uygun eylemde bulunma gücüdür (Balanuye 168). Öte yandan, toplumsal düzen içinde ortaya çıkan potestas ilişkileri, bireyin içsel gücünü kullanma alanını genişletebilir veya daraltabilir. Eğer potestas adil ve akılcı bir düzene dönüşürse (örneğin yasalar aracılığıyla ortak iyiyi gözeten bir düzen) bireyin potentia'ları uyum içinde gelişebilir. Ancak potestas baskıcı veya keyfi ise bireyin doğasındaki conatus'un serpilmesini engelleyebilir, hatta onu kendi aleyhine dönüştürebilir. *Conatus*, *potentia agendi* ve *potestas* arasındaki etkileşim, bir bireyin hem içsel özgürlüğünü hem de toplumsal konumunu belirler.

Kuyucaklı Yusuf, işte bu felsefi çerçevede, Yusuf'un hem kendilik bilincini yansıtır hem de aşkını koruma yönündeki çabasının, kasaba hayatının yozlaşmış iktidar yapıları tarafından nasıl bastırıldığını gösteren bir "özgürleşme trajedisi" olarak değerlendirilebilir. Yusuf'un içsel eylem gücü (*potentia agendi*); aşk, adalet ve direnç duygularıyla zaman zaman yükselse de karşı karşıya kaldığı toplumsal iktidar biçimleri (*potestas*) bu gücü sınırlar ve sonunda bireyin trajik yenilgisine yol açar. Spinozacı anlamda Yusuf'un conatus'u, yani varoluşsal gücü, aşk ile desteklenirken baskılar ve ölümler ile zayıflar. Roman boyunca içsel arzular ile toplumsal iktidar arasındaki çatışma, bireyin özgürlük kapasitesini belirleyen temel faktör olarak dikkat çeker.

Bu makale, Spinoza'nın söz konusu kavramlarını merkeze alarak *Kuyucaklı Yusuf*'u etik ve politik bir düzlemle analiz etmeyi amaçlar. Yusuf'un varoluş çabasının nasıl örselendiği, eyleme geçme kapasitesinin hangi anlarda parladığı ve hangi biçimlerde bastırıldığı ve toplumsal yapının işleyişiyle nasıl çatıştığı üzerinden tartışılacaktır. Böylece roman; birey ve iktidar, özne ve otorite, arzu ve yasak

gibi karşıtlıkların edebî düzlemdeki temsili bağlamında değerlendirilecektir.

1. Yusuf'un Conatusu: Varoluşsal Çaba ve Bireysel Özgürlük Ayrışı

Yusuf karakterinin hayatına yön veren temel ilke, Spinozacı anlamla bir *conatus*'tur. Romanın başında Yusuf'un çocukluk travması olan annesinin ve babasının eşkıyalarca gözlerinin önünde öldürülmesi, onun tüm yaşamında onarılmaz yaralar bırakır. Romandaki bu trajik başlangıç, onun varoluş mücadelesini çocuk yaşlarda gözler önüne serer. Annesi ve babasının ölümüne rağmen Yusuf, metanetlidir. "Tahkikat için gelen herkes bu 'farklı çocuk'tan etkilenir" (Çelik 132). Kimsesiz kalan Yusuf, Kaymakam Salahattin Bey tarafından evlat edinilir. Yusuf, biyolojik ailesini kaybettikten sonra yaşamını sürdürme yönündeki içsel gücünü korur ve bu direnç sayesinde farklı bir aile ortamına dahil olur. Ancak bu yeni çevrede kendi doğasında taşıdığı *conatus*'u, toplumsal normlar ve otoriter baskılar ile belirgin bir şekilde çatışmaya başlar.

Yusuf'un kendisi olma yönündeki direnci, üvey annesi Şahinde Hanım'ın sevgisiz ve çıkarıcı tavrı karşısında erken yaşta sınanır. Evin annesiyle sürekli çatışan "Yusuf'un, hislerini göstermekten çekinmediği yegâne mahluk, küçük Muazzez'dir" (16). Bu ev içi çatışma, Yusuf'un daha çocuk yaştan itibaren otoriteyle (üvey annenin potestas'ıyla) zıtlaşmasına ve kendi değerlerini koruma çabasına girmesine yol açar. Onun sert ve içe dönük mizacı, küçük yaşta yaşadığı acı deneyimler sonucu şekillenmiştir. Böylelikle Yusuf, hayata karşı uyumsuz ve sert biri olarak varlık göstermiştir. Burada görülen, Yusuf'un *conatus*'unun erken bir tezahürüdür. O, başına gelen felaketlere rağmen kendi kişiliğini ve değerlerini koruma yönünde direnç göstermektedir.

Yusuf gençlik ve yetişkinlik döneminde de bireysel özgürlüğünü ve kişisel bütünlüğünü korumaya gayret eder. Roman boyunca Yusuf, içinde yaşadığı kasabadaki insan ilişkilerine ve baskıcı normlara karşı mesafeli durur. Anlatıcı, onun "kendini yaşadığı yere ait hissetmediğini", (21) ve "toplumsal düzenle uyuşmadığını" (26) vurgular. Bu durum, Yusuf'un içsel doğası ile çevresindeki değerler arasındaki uyumsuzluğunu açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla Yusuf, Spinoza'nın (Ethica 181) tanımına uygun biçimde, kendi özü neyi gerektiriyorsa onu yapmaya çalışan ve bu uğurda etrafına uyum sağlamaktan kaçınan bir birey olarak "kuvvetli ve dayanıklı bir çocuk" (17) görünümüyle dikkat çeker. Onun *conatus*'u, otantik benliğini korumak, adaletli olana meyletmek ve sevdiği insanları -özellikle Muazzez'i- sahiplenmek biçiminde görünür hâle gelir. Nitekim Yusuf, Muazzez'e duyduğu derin bağlılık sayesinde hayata tutunarak kendi içinde saf bir sevgi ve koruma içgüdüğü geliştirir. Muazzez için de Yusuf benzer kıymettedir. Ancak Şahinde Hanım kızı Muazzez'i, Edremit'in nüfuzlu eşraflarından olan Hilmi Bey'in oğlu Şakir ile evlendirmek ister. Muazzez, babasının Hilmi Bey'e olan borcunu ödemek için Yusuf'un arkadaşı Ali'yi de

kabul etmez; çünkü Muazzez ne Şakir'i ne de Ali'yi istemektedir:

"Söylesene, kimi istiyorsun?"

Muazzez yaşlı gözlerini Yusuf'a dikerek haykırdı:

"Hiç kimseyi... Anlıyor musun... Hiç kimseyi..."

Ve gözlerini uzun müddet onun gözlerinden ayırmadı. Yusuf da ona bakıyor ve idarenin titrek ışığı vuran yüzünde yer yer ürpermeler oluyordu. Elini yavaşça uzatarak genç kızın saçlarını okşadı. O zaman Muazzez bu işareti bekliyormuş gibi doğruldu, Yusuf'un ellerini avuçlarının içine alarak:

"Kimi istiyorum, anladın mı?" dedi.

Yusuf alt dudaklarını ısırarak ağır ağır başını salladı:

"Anladım!"

Muazzez hayatında ilk defa Yusuf'un iri kahverengi gözlerinde yaşlar parladığını gördü (78).

Spinoza, bir insanın varoluş çabasının (conatus) aynı zamanda onun arzularını da içerdiğini belirtir. Birey, neyi iyi ve yararlı görüyorsa ona yönelir. Bireyin "var kalma ısrarı, aynı zamanda, bir yaşama arzusudur; üstelik, belki de yaşadığımız için arzuladığımızı söylemek kadar, arzuladıkça yaşamaya devam edebileceğimizi söylemek de aynı ölçüde doğrudur." (Balanuye 133). Yusuf'un Muazzez'e olan sevgisi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu sevgi, onun kendi varlığını anlamlandırma ve sürdürme çabasının bir parçasıdır. Kimsesiz kaldığında Kaymakam tarafından evlat edinilen Yusuf'un kardeş/eş figürü olarak sunulan Muazzez, onun dünyasında en çok değer verdiği varlıktır. Zira "hayatta hiçbir şey ona kıymetli görünmemiş, peşinden koşmak, erişmek, sahip olmak" (82) imkânı sunulmamıştır. Muazzez'e duyduğu hisleri, Yusuf'un varoluş çabasını güçlendirecek olan arzuların başında gelir. Dolayısıyla Yusuf, kendi mutluluğunu da Muazzez'in iyiliğiyle özdeşleştirir. Onunla kurduğu bağ, Yusuf'un özgür bir birey olarak var olma tasavvurunun merkezindedir:

Şimdi ilk defa bir şey istiyor, hem de korkunç bir şiddetle istiyordu. Fakat niçin bu istek bir imkansızlıkla beraber gelmişti? Niçin hayatının bu en büyük arzusunu, şimdiye kadar belki yine içinde, fakat en gizli yerlerde saklı duran bu arzuyu, hapsedildiği yeri parçalayarak ortaya çıkar çıkmaz, öldürmeye mecur kalıyordu? Niçin? Kimin için? (82).

Roman boyunca Yusuf'un bireysel özgürlüğünün artmasını sağlayan arzuları, kasabanın geleneksel ve yozlaşmış değerleriyle sınanır. O ne toplumsal dedikodulara kulak asar ne de Hilmi Bey ve onun "ayyaş, hovarda, ahlaksız" (31) olan oğlu Şakir gibi zengin ve nüfuzlu ailelerin kurallarına boyun eğmeye istekli görünür. Bu yönüyle Yusuf, bulunduğu çevrenin yazılı olmayan güç dengelerine meydan okuyan bir duruş sergiler. Yusuf karakteri, formel bir felsefi bilinçle hareket etmese de sezgisel olarak kendi doğrularına göre yaşamak ister. Onun bağımsız ruhu, kasabadaki "dokunulmaz" görünen insanlara karşı eğilmez;

haksızlık karşısında içgüdüsel bir öfke duyar. Yusuf'un bu içsel özerkliği, conatus'unun bir yansımasıdır. Kendi varlığını dış baskılara rağmen sürdürmek, dürüstlük, sadakat, doğruluk gibi kendi ahlaki değerlerini savunmak ister. Nitekim romanın ilerleyen kısımlarında Yusuf, Muazzez'i korumak ve onurunu savunmak adına defalarca risk alarak toplumun çizdiği sınırları aşar. Örneğin, Şakir'in Muazzez'e bayram yerinde uygunsuz şekilde yaklaşmasına ve Salahattin Bey'in kumar borcuna karşılık Muazzez'i elde etmeye çalışmasına Yusuf tepkisiz kalmaz. Sevdiği insanı sahiplenerek mevcut duruma fiilen karşı koyar. Bunun yanı sıra Şakir, bayram günü Yusuf'la kavga ettikten sonra sarhoşlukla "O kızı, karı diye alıp evime götürmezsem, anam avradım olsun. Şakir'in kim olduğunu belletmeli o yabancının Yusuf'una!" diye yemin etmişti" (55). Ayrıca Kübra'nın tecavüz olayı da Yusuf'un başına yıkılmak istenir. Ancak roman içerisinde Şakir'e karşı sergilenen tüm tutum ve davranışlar, Yusuf'un özgür bir birey olma çabasının ve varoluşsal direnişinin önemli birer parçası hâline gelir.

Yusuf'un conatus'unu her şeye rağmen sürdürme azmi, aynı zamanda trajik kırılma noktalarını oluşturur. Zira, "conatus gereği hiçbir varlık dış nedenlerin etkisi üstün gelmedikçe kendini ortadan kaldırmaz" (Balanuye 139). Yusuf'un hayatında da onun çabasını aşan ve varoluşunu tehdit eden dış etkenler gittikçe güçlenir. Özellikle Muazzez ile mutlu ve özgür bir hayat kurma yönündeki arzusu, kasabadaki güç odaklarının (potestas'ın) müdahalesiyle sarsılır. "Spinoza, arzuyu bilince dönmüş conatus olarak tanımlar" (Deleuze, Spinoza Pratik Felsefe 55-56). Ancak Yusuf'un bireysel özgürlük ve mutluluk arzusu, sadece kendi conatus'una bağlı olarak gerçekleşmez. İçinde yaşadığı toplumsal yapı, onun çabasına karşıt yönde baskı uygulamaya başlar. Bu noktada devreye Spinoza'nın potentia agendi'si, yani Yusuf'un eyleme geçme gücü ve etkin kudreti girer. Yusuf'un içsel direnci ne kadar güçlü olursa olsun eylemlerinin sonuç alıcı olmaması, onun potentia'sının somut koşullar içindeki sınırlarıyla belirlenir.

2. Potentia Agendi: Yusuf'un Etkin Gücü ve Eylem Kapasitesi

Spinoza'ya göre bireyin potentia'sı, onun özüdür ve onu tüm diğer şeylerden ayıran, ona bireyselliğini veren bir güçtür (Zelyut Hünler 81). Bu güç hem fiziksel hem de zihinsel/duygusal bir kudret içerir ve bireyin durumlara etki edebilme yeteneğini belirler. Yusuf'un roman boyunca sergilediği tutum ve davranışlar; onun potentia'sının yükseldiği ve bastırıldığı anları belirler. Yusuf; genelde sessiz, içine kapanık bir karakter olsa da kritik anlarda güçlü ve kararlı bir şekilde harekete geçer. Yusuf'un fiziksel gücü ve becerisi, roman içerisindeki bazı olaylarla okura aktarılır. Kumarbazların hile yaparak Kaymakam'ı borçlandırmasına Yusuf'un çözüm bulması, Kübra'nın tecavüz vakasındaki gerçeğin ortaya çıkmasındaki dirençli tavrı, keza Şakir'in sataşmalarına karşı Yusuf'un gözü pek yönü ve roman sonundaki işret meclisini basma hadiseleri onun bireysel eylem kapasitesinin örneklerindendir. Verilen örneklerden

anlaşılabileceği üzere kritik anlarda Yusuf hem fiziksel kuvvetini hem de risk alabilme cesaretini ortaya koyarak içsel gücünü (potentia) fiiliyata döker. Ne var ki, Yusuf'un potentia'sının sınırlandığı, sekteye uğradığı durumlar da vardır. Özellikle toplumsal/kurumsal bazı engellerle karşılaştığında Yusuf, kendini eli kolu bağlı hisseder. Örneğin, evin reisi ve koruyucusu olarak gördüğü Kaymakam Salahattin Bey'in kasabadaki nüfuzlu kesim karşısında "üç yüz yirmi lira!" (49) kumar borcu yüzünden çaresiz kalarak senet imzalamaya mecbur bırakılması hadisesi Yusuf'un eylem imkânlarını daraltır. Kaymakam Salahattin Bey, dürüst ve iyi niyetli bir insandır; ancak etrafındaki kasabanın varlıklı eşrafından olan Hilmi Bey ve oğlu Şakir gibi çıkarıcı kişiler, onun "elini, ayağını bağlamayı muvafık bul(urlar)" (56). Bu gibi durumlar karşısında Salahattin Bey'in otoritesi zayıflar ve haksızlıklar karşısında makamına rağmen yeterince yaptırım uygulayamaz. Zira, çıkarıcı tiplere göre hem Şakir'in Kübra'ya olan tecavüzünü gizlemek hem de Şakir'in Muazzez'le birlikteliği Kaymakamın borçlandırılmasıyla mümkündür.

Şakir'in Muazzez'e yönelişi, sevgiye ya da duygusal bir bağ kurma arzusuna değil, sahip olma ve hükmetme güdüsüne dayanır. Şakir, bir başkasına gerçekten bağlanmak yerine onu elde etme, kullanma ve tüketme nesnesi olarak görmesiyle karakterize edilir. Bu tür kişiler, başkalarına ait olan ya da başkasıyla ilişkili kimseleri çekici bulur; çünkü onlar için duygusal cazibe, mülkiyet hırsıyla iç içe geçmiştir. Şakir için Muazzez, bir sevgi öznesi değil; elde edilerek itibar kazanılacak bir "nesne" konumundadır. Bu yönüyle Şakir, Fromm'un tanımladığı gibi (92) ilişkilerde alaycılık, imrenme ve kıskançlık gibi duygularla şekillenen bir sömürücü yönelimin somut yansımasıdır.

Yusuf'un, romanın başındaki umursamaz tavırları Şakir'in Muazzez'i istemesi ve Kübra'nın tecavüz hadisesini öğrenmesiyle değişir. Yusuf, çevresindeki adaletsizliklere resmî yollarla baş edemeyeceğini anlayarak sevdiği insanları ve değerlerini korumak için tek başına mücadele etmeye başlar. Kasabadaki kimse "dokunulmazlar" diye nüfuzlu eşrafa ses edemezken, Yusuf onlara karşı eyleme geçer. Yusuf, bayram yerinde Şakir'in Muazzez'e olan tavırlarından rahatsız olur ve ona karşı çıkar. Romandaki Yusuf'un ilk eyleme gücü bu bölümde kendini gösterir. Daha sonra Kübra'nın Şakir tarafından tecavüze uğradığını babası Salahattin Bey'in bilmesini sağlar ve Hacı Ettem'lerin oyununu bozar. Salahattin Bey'in borcunu ödeyerek Hilmi Bey'in elinde bulunan senedi alır. Daha sonra bu hadiseleri en yakın arkadaşı Ali'ye anlatır. Zaten babasının borcunu Ali'den almıştır. Ancak Ali de Muazzez'i istemektedir. Yusuf'un potentia'sı, bir destekleyici sosyal yapıdan mahrum kaldığı için yalnızca kişisel düzeyde ortaya konabilir.

Muazzez, Yusuf'u sevmektedir; ama Yusuf, bu duruma bir türlü açıklama getiremeyeceğinden istemeden de olsa arzularını saklama gereği duyarak bu durumu kapatmaya çalışır. Muazzez'in Yusuf'u sevdiğini söylediği andan itibaren içinden çıkılmaz olaylar gelişir ve Ali'nin ölümü üzerine Yusuf evden

iyice uzaklaşır. Muazzez bu süreçte Yusuf'a ulaşamaz. Zira o, Muazzez ile görüşmekten korkmaktadır. Bir süre sonra Yusuf'tan bir işaret alamaz. Ali'nin de ölümüyle annesinin ısrarlarına tepki gösteremeyerek Hilmi Beylere gitmeye başlar. Zira Yusuf, artık bir şey söylemiyordur. Hilmi Bey'in bağındaki köşkte buluşan eşrafa katılan Şahinde Hanım ve Muazzez, artık sık sık burayı ziyaret ediyorlardır. Yusuf bir gün Muazzez'i bu köşkte görür ve ona giderek orada ne işi olduğunu sorar. Yusuf, Muazzez'i kıskanmıştır ve ona "ne olursa olsun, artık seni hiç bırakmayacağım!" (123) diyerek onu köşkten çıkarır. Yusuf, Muazzez'i kaçırmıştır. Bir süre sonra gözden kaybolurlar ve nikâhları kıyılır. Yusuf'un eylem kapasitesi en net Muazzez'i kaırması hadisesinde ortaya çıkar. Başlangıçta eylemsiz gibi görünen, kasabadaki her şeyden ve herkesten yabancı duran ve umursamaz tavırlarıyla bilinen Yusuf'un zamanla conatus'un da gereği olarak arzuları için eyleme geçme kapasitesi ortaya çıkar. O artık, romanın başındaki Yusuf değildir. Muazzez'i kaırması onun conatus'u gereği arzularına kavuşma isteğinden kaynaklanır. Zira Yusuf'un, Spinozacı bağlamda arzularına ulaştıkça conatus'u da gelişir.

Yusuf ve Muazzez, içinde bulundukları durumu iletmek üzere Salahattin Bey'e bir elçi gönderir. Bu haber karşısında şaşkınlık yaşayan Salahattin Bey, onları bulmak üzere yola çıkar. Nihayetinde Yusuf ve Muazzez'e ulaşır. Edremit'e dönmeleri, kendisini yalnız bırakmamaları ve orada birlikte yeni bir hayat kurmaları için onları ikna eder.

Edremit'e dönen Yusuf ve Muazzez'in düğünü yapılır. Sorunsuz biçimde ilerleyen hayatları, Yusuf'un işsizliğini sorun hâline getirmesiyle sekteye uğrar. Hasta bir babanın kazancından faydalanmayı etik bulmayan Yusuf, "yerini bulamama"nın ıstırabını yaşar. Yusuf'un üzüldüğünü anlayan Kaymakam Salahattin Bey, bir süre sonra onu yanına evvela mülazımlık şeklinde, tahribat kâtibi olarak tayin ettirir. Yusuf'un bu mutlu günleri seferberlik ilanı ile sekteye uğrasa da başparmağı eksik olan Yusuf, bu yükümlülükten muaf tutulur. Ancak Yusuf'un eyleme kudreti kasabadaki iktidar sahipleri/potestas tarafından sürekli sınanır. Onun eylem kapasitesini gören Şakir, bir plan yapar. Kaymakam Salahattin Bey vefat eder ve Yusuf'un conatus'unu bu süreçte koruması gerekmektedir. Zira Yusuf, "artık hayatta tek başına idi. Daha doğrusu tek başına ayakta durmaya ve kendinden başka iki kişiyi de tutmaya mecburdu. Dayanacak kimsesi yoktu" (162). Kaymakam Salahattin Bey'in ölümü sonrasında Yusuf iyice yalnızlaşır ve korumasız kalır. Bu olay, Yusuf'ta derin bir kayıp ve hüznü duygusu yaratır ki Spinoza'ya göre hüznü (tristitia), bireyin eylem gücünü azaltan bir duygudur (Balanuye, 143). Gerçekten de babasının yokluğunda Yusuf, ne yapacağını bilemez bir hâl alır.

Kasabaya yeni atanan Kaymakam İzzet Bey, Yusuf'u tahribat kâtipliğinden alarak köylerde devletin vergi ve alacaklarını tahsil etmekle görevli süvari tahsildarı olarak görevlendirir. Bu görev için Yusuf, köy köy gezmektedir ve eş

Muazzez bu durumda evde annesi Şahinde Hanım ile yaşamaktadır. Şahinde, bu süreçte eve akşamdan akşama uğrar ve gününün çoğunu komşularında geçirir. Muazzez, Yusuf'un bıraktığı iki meci diye ile on gün idare etmek zorunda kalır. Şahinde de zaten Muazzez'in Yusuf ile evlenmesini onaylamadığı için kızıyla yeterince konuşmuyordur. Muazzez evde tek başına ve yapayalnızdır. Bir süre sonra annesi onu da komşulara kendisiyle gelmesi için ikna eder. Zamanla o kadar komşu gezerler ki "Hilmi Beyler bile tekrar ve sık sık ziyaret edilen yerler arasına girer. Haftada birkaç gün Hilmi Beylerde akşam yemeğine kalınır ve geç vakitlerde eve dönülür. "Bir müddet sonra bu ziyaretler yalnız kadınlar arasında kalmaktan çıktı; Hilmi Bey, sonra Şakir akşam yemeklerini hanımın davetlisi olan bu ana-kızla birlikte yemeğe başladılar" (185). Bu ziyaretlere ve eğlenceye Muazzez o kadar alışır ki Yusuf'un on beş günde bir gelip ve ertesi sabah gitmesinden sonra yine eğlenceye döner. Bu durum birkaç ay devam eder. Zamanla yemeklere rakı da eşlik eder. Muazzez de içmeye başlar. Misafir evindeki yemekler ve içkiler parasız olduğundan bu durum eşi vefat edince yalnız kalan Şahinde ve Muazzez'i mutlu etmektedir. Zira Şahinde, Kaymakam Salahattin Bey'in ölümünden sonra hayatını idame ettirmekte zorlanmaktadır. Fakirlikten kurtulmak için tek umudu olan Muazzez de Yusuf ile evlenmiştir ve onun da parası yoktur. Bu yemek meclislerinin birine yeni atanan Kaymakam İzzet Bey de gelir ve alkolün etkisiyle Muazzez'e sarkıntılık edip onu kucağına almak ister. Ancak Muazzez de bu olaydan sonra ayağa kalkarak odasına kaçar.

Muazzez ile evliliği Yusuf'un etkinliğini arttıran bir haz kaynağına dönüşmüştür ve onun varoluş çabası bir istikrar kazanmıştır. Ancak taşra bürokrasisi içinde Kaymakam İzzet Bey'in keyfi bir şekilde Yusuf'u kırsala göndermesi, Yusuf'un kendi yaşamını yönlendirme çabasını olumsuz bir şekilde etkiler. Bu noktada Yusuf'un özne konumu, dışsal bir irade olan potestas tarafından biçimlendirilir.

Bir süre sonra Muazzez, kaymakamın gönderdiği hediyelerle dikkat çekici bir biçimde görünmeye başlar; bileziklerini Yusuf'a, geçmişten kalma süs eşyaları olarak açıklar. Ancak içinde bulunduğu yeni sosyal çevre; onun değer yargılarını dönüştürdüğünden Yusuf, artık gözünde eskisi kadar anlamlı değildir.

Bütün Edremit, Şahinde ve Muazzez'in işret meclisinde erkeklerle birlikte bir arada oldukları dedikodularıyla çalkalanmaktadır ve Yusuf'un hiçbir şeyden haberi yoktur. Kaymakam Muazzez'e hediyeler alır ve bu durum Şakir'i mutlu eder. Şakir için Yusuf'un düşüşü, güç ve üstünlük hissini pekiştiren bir tatmin aracına dönüşür. Zira, işret meclisinde Muazzez artık "kucaktan kucağa" (90) dolaşmaktadır.

Yusuf'un mekânsal olarak evinden uzaklaşması, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda varoluşsal bir uzaklaşmayı da beraberinde getirir. Evin ve eşin temsil ettiği aidiyet, sevgi ve güven ortamı parçalanır. Onun yerini köy köy gezen yalnız, yabancı ve edilgen bir özne alır. Bu durum tam olarak hüznün ve acı üretir. Zira hüznün Yusuf'un varoluş çabasının zayıfladığı ve edilgenleştiği bir duygu hâlidir.

Görevden dönen Yusuf hem evin düzenindeki değişiklikten hem de Muazzez'in tutumundan olağan dışı bir durum olduğunu sezer. Israrlı sorular karşısında Şahinde Hanım, Kaymakam İzzet Bey'in önceki gece eve geldiğini itiraf eder. Muazzez de yaşadığı hayattan pişmandır ve Yusuf ile Edremit'ten gitmeyi düşünür; fakat Yusuf şüphelendiği şeyleri düşünerek sinirlenerek yine tahsildarlık görevine çıkar. "Bunu takip eden günleri Yusuf, ömrünün sonuna kadar unutmadı ve her hatırlayışında içini kâh bir kin ve hiddet, kâh günlerce süren bir teessür ve hüznün kapladı" (203). Spinoza'nın duygular kuramı açısından bakılırsa, Yusuf'un eylem gücü (*potentia agendi*), maruz kaldığı duygusal dalgalanmalardan da etkilenir. Spinoza, insanın edilgin duygularla yönetildiğinde edilgen (*pasif*) hâle geldiğini, bu durumda eylem gücünün (*potentia*) azaldığını söyler (Balanuye 145). Yusuf'un yaşadığı derin üzüntü ve öfke anları, onun rasyonel düşünme ve serinkanlı hareket etme kabiliyetini zayıflatır. Örneğin, Muazzez'e yönelik haksızlıklar arttıkça Yusuf'un öfkesi birikir. Bu öfke, bir yandan onun adalet arzusundan yani doğal *conatus*'undan kaynaklansa da kontrolsüz bir tutkuya dönüştüğünde Yusuf'un sağduyusunu gölgeler. Muazzez'i koruma sorumluluğunu omuzlarında hissetse de toplumsal güçler karşısında strateji geliştirmekte zorlanır. Bu dönemde Yusuf'un *potentia*'sının, yani etkin inisiyatif alma gücünün zayıfladığını söyleyebiliriz. O, kendi kaderini belirlemek yerine romanın başındaki gibi olayların akışına kapılmaya başlar. Bu akışa kapılış olayların doruk noktasına ulaşip onu harekete geçmeye zorlayana dek devam eder.

Romanın zirve noktası, Yusuf'un *potentia*'sının bir patlama hâlinde ortaya çıktığı trajik final bölümüdür. Nitekim Muazzez, kasabadaki nüfuzlu ailelerin entrikaları sonucu istemediği hâlde Şakir'le nişanlandırılmak/evlendirilmek istenir ve Yusuf bu haksızlığa doğrudan tanık olur. Yusuf'un evi "modern görünümlü legal şehir eşkıyaları tarafından istilâ" edilir. Bu sözde saygın fakat ahlaken çürümüş kişiler, "onu hayata bağlayan değerleri katletmektedirler" (Korkmaz, Roman Tekniği Bakımından Kuyucaklı Yusuf 215). Gözleri önünde sevdiği kadın onuru kırılarak adeta bir *meta* gibi paylaşılıp harcanmak istenince, Yusuf'un içindeki bütün bastırılmış güç ortaya çıkar. Bu an, Spinozacı anlamda Yusuf'un doğa durumuna dönerek kendi doğal hakkını kullanması gibidir. Zira adil bir düzenin sağlayamadığı adaleti, kendi eliyle sağlamaya çalışır. Büyük bir öfke duyan Yusuf eve döner ve gördüğü manzara karşısında kendini kaybeder:

Bir saniye kadar duraladıktan sonra eliyle kapıyı itti. Gördüğü manzara onu hiç şaşırtmadı. Kendini dört günden beri, farkında olmadan bu sahneye hazırlamış olduğunu anladı. Ortada, son günlerde peyda olan masa vardı ve onun etrafında Hilmi Bey, Kaymakam İzzet Bey, Şahinde oturuyorlardı. Masadan biraz açık duran bir iskemleye Yusuf'un şahsen tanıdığı fakat kim olduğunu bilmediği kır saçlı bir adam oturmuş ud çalıyordu. Sokak üstündeki sedirin bir kenarında Şakir ile Hacı Etem kulak kulağa bir şeyler konuşuyorlardı. Diğer kenarda, kendini bilmeyecek kadar sarhoş olan Muazzez, yastıklara dayanmış

duruyor ve öpmek üzere eğilen candarma bölük kumandanı Kadri Bey'e karşı kendini müdafaaya çabalıyordu (207-208).

Yusuf önce eline meşin kamçıyı alır ve Kaymakam İzzet Bey'in suratına şiddetle vurur. Ortalığın karışıp ışıkların sönmeginin ardından, Şakir'in cebinden aldığı tabancayla etrafa rastgele ateş etmeye başlar. Bu şiddet patlaması, Yusuf'un hem birikmiş öfkesinin hem de çaresizliğinin sonucudur. Artık aklın ve toplumsal kuralın olmadığı, potentia agendi ve potestas güçlerinin çatıştığı bir sahne doğmuştur. Spinoza'ya göre (Teolojik-Politik İnceleme 232), bireyler ortak bir yasaya tabi olmadığından veya yasalar bazı durumlarda adaleti sağlayamadığından herkes kendi gücü nispetinde hareket etmeye başlar. Bu durum, romanda yalnızca bir öfke patlamasının değil, aynı zamanda eyleme kudretinin kolektif bir yasa ve adalet sistemi yokluğunda nasıl başkalaştığının da bir göstergesidir. Yusuf'un karşılaştığı manzara neticesindeki başkaldırısı, kendisi için edilgin bir zorunluluktur; çünkü aklın rehberliğinde artış gösteren eyleme kudreti, tutkuların refakatine geçtiğinde gerçek gücünü yitirir. Potestas tarafından kuşatılan Yusuf'un tepkisel enerjisinin yıkıcı bir tezahürü olan bu eylem, dirençli bir özgürlük üretmekten ziyade ani bir çöküşün sonucudur. Böylece roman, potestas'ın bireysel eylem kudretini nasıl zayıflattığını ortaya koyar ve yalnızca kendi doğasına uygun bir etkinlik olarak tutkuların değil; akıl yoluyla inşa edilebileceğini gösteren bir özgürleşme trajedisi sunar.

Rousseau'nun belirttiği gibi, adaletin ve ortak yasanın yok olduğu durumlarda "biricik kanun olan en güçlüünün hükmetmesi" kaçınılmaz hâle gelir; böyle anlarda yalnızca "zorba, en güçlü olduğu sürece egemendir" (171). Yusuf'un kamçı ve tabancı ile gerçekleştirdiği eylem, bu anarşik boşlukta kendi içsel gücünü (potentia agendi) son kez dışa vurmasıdır.

Yusuf her ne kadar uğursuz bir gecede kasabanın zalim kişilerine haddini bildirse de eylemlerinin bedelini çok ağır bir şekilde öder. Yusuf, nefret ettiği kişinin; yani Şakir'in yıkıma uğradığını görünce sevinecektir. Şakir'in ölümüne karşı "eyleme gücünü artıran bir sevinç" (Deleuze, Spinoza ve İfade Problemi 242) duyar. Ancak kaos esnasında Muazzez de kurşunların hedefi olur ve ağır bir şekilde yaralanır. Yusuf öfke ve panikle Muazzez'i alarak oradan kaçır. Karanlık bir gecede atını dağlara doğru sürerken ne yapacağını bilemez bir hâldedir. Bu noktada Yusuf, potentia sınırındadır. Toplumsal düzenle tüm köprüleri atmış, saf gücüne başvurarak sevdiğini korumaya çalışmış; fakat olayların devamında hem kendi hayatını hem de sevdiğinin hayatını tehlikeye atmıştır. Muazzez, Yusuf'un kolları arasında sabaha varmadan hayatını kaybeder. Yusuf, sevdiği insanı toprağa verdikten sonra geride kalan kasabaya yumruğunu sıkarak bir meydan okur ve atını dağlara sürerek oradan uzaklaşır.

Kasabanın temsil ettiği potestas düzeninden uzaklaşmak isteyen Yusuf, atını dağlara sürerek sadece fiziksel bir kaçış gerçekleştirmez; aynı zamanda toplumsal düzen içinde varlık kazanamayacağını fark ederek kendi doğasına

yönelir. Dağ simgesi, klasik anlamda bir başkaldırı alanı olmaktan çok Spinozacı anlamda bireysel etkinliğin silindiği bir yer hâline gelir. Bu olay, Yusuf'un bireysel eylem kapasitesinin trajik sonucunu gösterir. Toplumsal potestas ile tek başına mücadele eden Yusuf, sonunda hem en değerli varlığını kaybetmiş hem de toplum dışına itilmiştir. Onun conatus'u yani varoluş çabası, her ne kadar hayatta kalmayı başarsa da artık tüm hedeflerini yitirmiş ve bozguna uğramıştır. Spinoza'nın da belirttiği gibi, güçlü dış etkenler Yusuf'un varoluş çabasını sekteye uğratmış ve onu en derin arzularından mahrum bırakmıştır. Yusuf'un *potentia agendisi*, doruk noktada şiddetli biçimde ortaya çıksa da olumlu bir özgürleşmeye değil; yıkıma ve kayba yol açmıştır. Spinoza nefret, kıskançlık, haset ya da ve öfke gibi olumsuz duyguların; tutkularla hareket etmenin genellikle bireyin gerçek kudretini azaltan, onu köleleştiren durumlar olduğunu söyler (Balanuye 25). Yusuf da tam olarak böylesi tutkuların esiri olarak hareket etmiş, neticede arzuladığı özgürlüğe kavuşamamıştır. Aşk ile arzularına ulaşarak gelişen conatus, yani varoluş çabası, ölümler ile onu hüzne salar. Böylelikle hüznün, onun conatus'unu zayıflatan bir duygu olarak görüntü düzeyine çıkar.

3. Potestas: Toplumsal Güç Mekanizmaları ve Yusuf'un Konumu

Kuyucaklı Yusuf, bireysel bir dramın ötesinde dönemin taşra toplumundaki güç ilişkilerine dair dikkat çekici eleştirilerde bulunan bir romandır. Romanda çizilen kasaba panoraması iki yönüyle dikkat çeker. Resmî otoriteyi temsil etmesine rağmen Kaymakam Salahattin Bey gibi zayıf kalan devlet memurları bunlardan ilkidir. İkinci olarak "kasabalarda yaşayan, insanı sömüren ve baskılarla sindirmeye çalışan fabrikatör Hilmi Bey ve taifesi gibi şehir eşkıyalarının cürümleri, cinayetleri meşru zeminlerde bile iltifat" (Korkmaz, Sabahattin Ali - İnsan ve Eser 277) görenlerdir. Bu çerçevede, Spinoza'nın potestas kavramıyla işaret ettiği tahakküm ilişkileri net biçimde görülür. Kasabada "dokunulmaz" olarak addedilen zengin aileler, arkalarına aldıkları destekle kanunları hiçe sayarak dilediklerince hareket ederler. Bu bağlamda "Ne candarma, ne hükümet bunlara karışmazdı. Çünkü, parayı bolca oynatıyorlardı" (33) ifadeleri; hukuk düzeni ve ahlaki normların güçlülerin lehine esnetilmekte veya yok sayılmakta olduğunu gösterir.

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde, kamusal düzenin yıkıldığı ve genel sistemin işlemez hâle geldiği anlarda bireylerin yalnız kaldığını, artık kimsenin "yurttaş" gibi düşünmediğini ve "devletin sanki hiç var olmamış gibi" çöktüğünü belirtir (37). Yusuf'un eylemi, işte böylesi bir siyasal ve ahlaki çöküş anında, kendi içsel gücünün (*potentia agendi*) tek belirleyici olduğu bir varoluşsal zorunluluk hâlini alır.

Hilmi Bey, varlıklı bir toprak ağası olarak kasaba yönetimi üzerinde etki sahibidir. Oğlu Şakir ise genç yaşına rağmen babasının nüfuzundan yararlanarak şımarık ve zorba bir tutumla çevresine hâkim olmaya çalışır. Spinoza'ya göre, "bir insan

zincire vurularak, var kalma çabasının gereği olan kendini savunma olanağı baskılanarak, -Spinozacı anlamda- özgürce eylemesini engelleyecek bir korkuyla denetlenerek ya da kendi çıkarına aykırı olmasına karşı kendisine dayatılan bir davranışa ikna edilerek özgürlüğünden (yani doğasının gerektirdiği gibi eylemekten) koparılabilir” (Balanuye 261). Nitekim romanda Şakir, yanındaki adamlarıyla birlikte kaba kuvvete başvurarak istediğini dayatır. Şakir, bu anlamda tam bir “legal eşkiya”dır. “Yusuf’un savaşım vermek zorunda kaldığı çevrede yine ilk kısımda betimlenen eşraf sınıfındaki kokuşmuşluk temasını sürdürür” (Moran 29). Kaymakamın kumar borcu skandalı ve itibarsızlaştırılması gibi olaylarda parmağı olan Hilmi Bey’in ise bürokrasi içindeki bağlantıları sayesinde, Şakir’in yanlarında çalışan Kübra’ya tecavüz etmesi hadisesi kapatılır. Zira Kübra, “onlara kimsenin kudreti yetmez!” (61) diye düşünülmektedir. Yine Şakir, İhsan’ın düğününde herkesin gözü önünde Ali’yi vurur; ancak jandarmaya verilen rüşvet ve yapılan baskı sonucunda mahkemede beraat eder:

(..) Şerif Edendi, oğlunun katilinin göz göre göre temize çıktığını seyretmemek için ayakta durduğu köşeden sıyrılıp dışarı çıktı ve içini çeke çeke evine gitti.

Şakir de oturduğu iskemlede uyukluyordu. Hami Bey sözünü bitirdikten sonra Reis, muhakemeyi başka güne bıraktı ve o gün kararın okunacağını söyledi. Bu karar, herkesin beklediği gibi, beraatti (99).

Bütün bu unsurlar, romanın toplumsal yapısında hiyerarşik ve adaletsiz bir güç dağılımına işaret eder. Yasaların ve resmî unvanların ötesinde, fiilen potestas sahibi olanlar, toplumun gidişatını belirlemektedir. Alain de Botton, düşük statüye sahip insanların toplum tarafından birer “hiç” olarak değerlendirildiğini vurgular (16). Ne var ki toplum tarafından düşük statüde görülen Kübra’nın “onlara kimsenin kudreti yetmez!” şeklinde düşüncelere kapılması, Yusuf’un eyleme kudretinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar. Yusuf’un eyleme kudreti, otoriteyi ve onun temsilcilerini sorgulamasına zemin hazırlar. Başkalarının boyun eğdiği bu iktidar düzenine karşı yalnızca onun içsel kudreti direnç gösterir. Ancak Yusuf, işte bu güç mekanizmaları içinde dezavantajlı bir konumdadır. Statü olarak ne zengin ne de nüfuzlu bir aileye mensuptur. Kaymakam’ın evlatlığı olması bile onu tam manasıyla korumaz. Aksine, üvey annesi ailesi tarafından “işportaya konan bir elma gibi süsleyip temizlediği, parlattığı ve yağlı bir müşteriye okuttukları gibi” (13) kızını yağlı bir müşteriye “okutmak” ister. Çıkarıcılığı ve zayıf karakteri ile Şahinde, Yusuf’u aile içinde destekten mahrum bırakır. Şahinde Hanım, potestas; yani güç ve iktidar karşısında boyun eğen tipik bir figürdür. Kendi konumunu sürdürmek adına Hilmi Bey ve çevresine yakın durmaktan, onların haksız taleplerine göz yummaktan çekinmez. Şakir gibi köklü bir aileden talibi çıkınca Yusuf’u göz ardı ederek Muazzez’i o çevreye yaklaştırmak ister. Bu tavır, bir bakıma potestas’ın toplumsal hayatta nasıl içselleştirildiğini gösterir. Şahinde, güçlüye itaat ederek kendince kazanç sağlamaya çalışarak zulmün dolaylı ortağı olur.

Kaymakam Salahattin Bey ise vicdanlı ve merhametli bir insan olmasına rağmen güç ilişkilerinde zayıf kalan, idealist; fakat edilgen bir karakterdir. Otoritesini gerçekten adalet sağlamak için kullanmak istese de çevresindeki çıkar şebekesi ona fırsat vermez. Bu durum, Spinoza'nın potestas kavramını bir başka boyutuyla akla getirir. Bu bağlamda Spinoza, potestas kavramını sadece bir otorite veya yetki olarak değil; aynı zamanda bir yaptırım mekanizmasına bağlı olarak işleyen bir sistem olarak ele alır. Eğer bir otoritenin fiili gücü yoksa, o otorite yalnızca kağıt üzerindeki bir kavram olarak kalır ve gerçek anlamda bir yönetsel etki yaratamaz (Spinoza, Teolojik-Politik İnceleme 27). Salahattin Bey makamının gerektirdiği icrayı gerçekleştiremediğinde yerini fiilen Hilmi Bey gibilerin gayri resmi otoritesi alır. Böylece kasabada egemen güç, hukukun değil; güç sahiplerinin tahakkümüne geçer.

Yusuf'un bu güç matrisindeki konumu, neredeyse "egemenlik içinde egemensizlik" şeklinde tanımlanabilir. Kaymakam'ın manevi oğlu olması ona bir nebze saygınlık getirse de toplumun hiyerarşik hâlesinde Yusuf dışlanmış gibidir. Gençlik yıllarından itibaren "kendisini mütemadiyen yabancı ve ayrı" (26) hissetmesi, yalnız kendi karakteriyle ilgili değil; aynı zamanda bu güç ilişkilerinin dışında kalmasıyla ilgilidir. Zira Yusuf ne zenginlerin sofrasına ne de kasabanın ikiyüzlü ahlak sohbetlerine katılır. Çünkü o, mizacı bağlamında bu ortamlarda kendini rahatsız ve öfkeli hissedecektir. Başlangıçta Yusuf, bu adaletsiz düzene karşı açık bir isyan dile getirmese de içten içe bir muhalif olarak yaşar. Onun suskun duruşu; onaylamamanın, kabullenmemenin sessiz ifadesidir. Spinoza'nın kuramına göre (Teolojik-Politik İnceleme 231), bir bireyin başka birinin potestas'ı altına girmesi, ona rıza göstermesiyle gerçekleşir. Yusuf ise kasabanın gayri ahlaki otoritesine asla rıza göstermez ve o, boyun eğmediği için sürekli bir gerilim yaşar. "Sözcük anlamıyla isyan ve ayaklanmayı ifade eden başkaldırı, varoluşsal açıdan, akıldışı bir dünyaya ve bu dünyadaki yaşamın anlamsızlığına karşı bir tepkidir (Deveci 194). Bu bakımdan Yusuf'un duruşu; potestas karşısında eğilmeyen, kendi potentia sınırları içinde kalarak onurunu müdafaa eden "başı dik" bir tavidir. Ancak gücün asimetric dağıldığı bir toplumda, bu tavır kaçınılmaz olarak Yusuf'u çatışmaya sürükler. Hilmi Bey ve Şakir gibi tipler, Yusuf gibi biri var olukça zafer kazanamayacaklarını hissederler. Bu sebeple onu ezmek veya saf dışı bırakmak isterler. Romanın sonunda vuku bulan şiddetli hesaplaşma, aslında çok önceden kaynayan bu güç çatışmasının patlamasıdır.

Romanın toplumsal ve tarihsel bağlamı, Yusuf ile kasaba arasındaki güç mücadelesinde anlam kazanır. Romanda geçen taşrada hukuk düzeni zayıftır. Merkezi otoritenin taşradaki temsilcileri sınırlı imkâna ve yetkiye sahiptir. Eşraf tabakası, yerel düzlemde fiili iktidarlarını sürdürmektedirler. Kasaba, "modern görünümü" de olsa aslında yarı feodal bir düzen içindedir. Dolayısıyla devlet memurunun evinde bile "şehir eşkıyaları" cirit atabilmektedir. Bu "şehir

eşkıyaları”, Cumhuriyet’in kuruluşundan önceki dönemde sıkça görülen eşraf-halk çatışmasının edebî temsilleri olarak okunabilir. Roman, erken Cumhuriyet dönemi yıllarında yazılmış olsa da anlattığı düzen, yeni rejimin vaat ettiği hukuk devleti idealiyle tezat oluşturur biçimde eski düzenin sürmekte olan yozlaşmasını yansıtır. Richard Sennett, otoriteyi; “iktidar koşullarını yorumlama, bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası” (26) olarak tanımlar. Bu tanım; kasabadaki yozlaşmış sosyal yapının, görünürde bir düzen ve meşruiyet taşısa da özünde gayrimeşru bir güç ilişkisi barındırdığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yusuf karakteri bu anlamda, adaletin ve eşitliğin olmadığı bir toplumda erdemli bir bireyin yaşadığı trajediyi temsil eder. Birey ne denli doğru, güçlü ve kararlı olursa olsun, eğer içinde yaşadığı toplum zalim bir güç dengesi üzerine kurulmuşsa, o bireyin özgürlüğü ve mutluluğu tehlikededir. Yusuf’un başına gelenler, Spinoza’nın toplumsal sözleşme ve doğal haklar konusundaki görüşlerini de hatırlatır. İnsanlar, doğal hâldeyken yalnızca kendi güçleri oranında hakka sahiptirler; güvenlik ve daha iyi bir yaşam için bir araya gelip yetkilerini devlete (potestas’a) devrederler. Ancak devlet bu görevini yerine getirmez ve güçlüyü kontrol altına alıp zayıfı koruyamazsa toplum, yeniden güçlünün hukuku alanına döner. *Kuyucaklı Yusuf*’ta karşılaşılan durum da tam olarak budur. Hukukun işlemediği noktada, herkes (Yusuf dâhil) kendi hakkını aramaya kalkar ve sonuç, vahşi bir adaletsizlik döngüsü hâlini alır.

SONUÇ

Kuyucaklı Yusuf romanının Spinoza’nın conatus, potentia agendi ve potestas kavramları ışığında okunması birey ile toplum arasındaki çatışmayı felsefi bir derinlikle yeniden yorumlama imkânı sunar. Yusuf’un bireysel özgürlük mücadelesi, her varlığın özünden gelen varoluş mücadelesi (conatus) ile açıklanabilir. Yusuf, kendi öz değerlerini ve sevdiği insanları korumak ve onurlu bir yaşam sürmek için sürekli çabalar. Onun bu varoluşsal çabası, içinde bulunduğu toplumsal koşullar elvermediğinde bile sönümlenmez; nihayet en uç noktada, tüm engellere rağmen kendi *potentia*’sını ortaya çıkarır. Ancak Yusuf’un potentia agendi’si, yani etkin eylem gücü, toplumsal potestas (baskıcı güç mekanizmaları) tarafından kısıtlanmış ve yönlendirilmiştir. Yusuf, erdemli ve güçlü bir karakter olmasına karşın, çevresindeki kurulu düzenin adaletsizliği nedeniyle kendi kaderini tayin etme şansını yitirmiştir. Onun trajedisi, kişisel bir talihsizlik yaşamının ötesinde, güç olgusunun doğasının anlaşılmasına örnek teşkil eder. Potestas’ın kötüye kullanıldığı ve güç ilişkilerinin çürüdüğü bir toplumda, en asil *conatus*ların bile kırılması olasıdır. Yusuf, içindeki doğal güçle (potentia) savaşa da karşısındaki orantısız toplumsal kuvvet onu sonunda yenmiş; hayatta en çok değer verdiği şeyi, yani Muazzez’i kaybetmesine neden olmuştur.

Spinoza’nın felsefesinde, insanın özgürlüğü bilgi ve zorunluğun kavranmasıyla

mümkündür. Yusuf'un bilgisizlikten değil belki, ama içinde yaşadığı koşulların değişmezliğinden ötürü yazılan hikayesi; etik bir duruşun ve adalet arayışının önemini yansıtır. Yusuf, ölümler sonucunda hüznüldür ve conatus, yani onun varoluş çabası, bu bağlamda zayıflar. Yusuf'un dağa çıkması, onun varoluş çabasının içgüdüsel bir sonucudur. Öyle ki Yusuf'un, arzusu olan ve conatus'unu geliştiren Muazzez'in ölümüyle birlikte kendilik alanı da yok olur. Varoluşunun kısıtlandığı yerde arzusunu elinden alan karşıt değerlerden intikamını alan Yusuf, yurtsuzluğunu yaşadığı toplumdan kendini soyutlama tavrıyla somutlaştırır. Dolayısıyla o, dağa çıkar. Ancak bu dağa çıkış hadisesi, etkin bir eyleme gücünün neticesinde değil; içgüdüsel olarak hayatta kalma çabasının bir sonucu olarak gerçekleşir.

Toplumsal düzeni terk ederek dağlara çekilen Yusuf'un kaşışı; bir özgürleşme eylemi olmaktan çok, varoluş çabasının bozguna uğradığını ve onun çaresizce hayatta kalmaya çalıştığını gösteren bir refleks hareketi olarak anlam kazanır. Okur, Yusuf'un maruz kaldığı haksızlıkları görerek toplumsal düzenin ıslahı gerekliliğini düşünmeye sevk edilir. Bu anlamda *Kuyucaklı Yusuf*, Spinozacı bir açıdan bakıldığında insanın özündeki güç ile toplumun dayattığı güç arasındaki bitimsiz gerilimin edebî bir portresidir. Bireysel özgürlük ve adalet ideali; Yusuf'un dramında hayat bulurken romanın toplumsal bağlamı, bu ideallerin gerçekleşebilmesi için gerekli koşulları sorgulatır.

Kuyucaklı Yusuf, yalnızca dönemin taşra yapısına dair eleştiri yapan bir anlatı değil; aynı zamanda conatus, potentia agendi ve potestas kavramları aracılığıyla evrensel özgürlük ve iktidar ilişkilerini irdeleyen bir anlatıdır. Yusuf'un doğası gereği varlığını sürdürme çabası, onun eyleme kudreti ile desteklenir. Yusuf'un gerçek gücü, onun eyleme kudretidir. Bu güç ise aşk ve arzularla güçlenir.

Kuyucaklı Yusuf, yalnızca bireysel bir aşk hikâyesi sunmakla kalmayarak bireyin varoluş çabasının toplumsal ve siyasal koşullar tarafından nasıl bastırıldığını da ortaya koyar. Özellikle ölümlerin ardından gelen duygusal çöküntü, Yusuf'un conatus'unda bir azalma yaratırken içinde bulunduğu taşra toplumunun hiyerarşik yapısı, onun eyleme kudretini (potentia agendi) sınırlar. Spinozacı anlamda iktidar (potestas), bireyin yapıp etme kapasitesini kısıtlar ve onu edilgenleştirir. Bu bağlamda *Kuyucaklı Yusuf*; varoluş çabası, eyleme gücü ve iktidar ilişkileri arasındaki çatışmayı merkeze alarak Türk edebiyatında hem felsefi derinliği hem de yapısal özgünlüğüyle öne çıkan anlatılardan biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksünger, Alev ve Mevlüt Albayrak. "Spinoza Felsefinde Conatus Kavramı." *tabula rasa Felsefe & Teoloji dergisi*. s. 36, 2020, ss. 21-27.
- Ali, Sabahattin. *Kuyucaklı Yusuf*. Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Balanuye, Çetin. *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi*. Say Yayınları, 2012.
- Botton, Alain de. *Statü Endişesi*. Sel Yayıncılık, 2005.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları, 2015.
- Çelik, Yakup. "Bitmemiş Bir Destan: Kuyucaklı Yusuf." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. s. 8, 1997, ss.129-147.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza Pratik Felsefe*. Çeviren Ulus Baker, Norgunk Yayıncılık, 2005.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza Üstüne On Bir Ders*. Çeviren Ulus Baker, Öteki Yayınevi, 2020.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza ve İfade Problemi*. Çeviren Alber Nahum, Norgunk Yayıncılık, 2013.
- Deveci, Mutlu. *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek*. Akçağ Yayınları, 2012.
- Fromm, Erich. *Kendini Savunan İnsan*. Çeviren Necla Arat. Say Yayınları, 2019.
- Korkmaz, Ramazan. "Roman Tekniği Bakımından Kuyucaklı Yusuf." *Yazınsal Okumalar*. Kesit Yayınları, 2015, ss. 200-218.
- Korkmaz, Ramazan. *Sabahattin Ali - İnsan ve Eser*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Lenoir, Frederic. *Spinoza Mucizesi*. Çeviren Aslı Sümer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Moran, Berna. "Soylu Vahşi Olarak Kuyucaklı Yusuf." *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, 2001, ss. 21-45.
- Rousseau, J.-J. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. Çeviren R. Nuri İleri, Say Yayınları, 2013.
- Rousseau, J.-J. *Toplum Sözleşmesi*. Çeviren Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Sennett, Richard. *Otorite*. Çeviren Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Spinoza. *Ethica*. Çeviren Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, 2011.
- Spinoza. *Teolojik – Politik İnceleme*. Çeviren Cemal Bâli Akal - Reyde Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, 2016.
- Zelyut Hunler, Solmaz. *Spinoza*. Paradigma Yayınları, 2003.

